

Debat

Fakta eller sandhed?

Af John Carlsen

Søren Kjørup har i en artikel i Mediekultur nr. 19 med titlen »Faktion – en farlig blanding« forsøgt at rydde op i begrebsforvirringen omkring »fiktion«, »fakta« og »faktion« i TV-mediet. Det er et velærværdigt initiativ.

I den forbindelse går han også i diskussion med og påpeger nogle uklarheder i min bog »Det gode fjernsyn«. Og den diskussion vil jeg gerne tage op.

Hvis jeg nu har læst Kjørups synspunkter rigtigt, så anker han over min påstand om, at alt TV er fiktion. Ganske vist sætter jeg oftest gåseøjne omkring ordet for at vise, at der ikke altid er tale om »rigtig« fiktion. Men også i gåseøjnene er der rod, påpeger Kjørup.

Det har han ret i, i en vis forstand, men også kun i en vis forstand. Min påstand om, at alt TV er fiktion er i bogen først og fremmest led i en polemik mod fakta-tænkningens objektivitetsambition. Bogen eksemplificerer, hvordan man vælger ud, vælger kameraindstillinger, lægger underlægningsmusik på, timer, klipper og pauserer og bruger teatrets, filmens eller romanens fortælle teknik i opbygningen af udsendelsen – altså bruger fiktionelle greb, manipulerer og subjektiverer stoffet, så det ikke er til at skelne fra fiktionens verden.

Men der er slet ingen grund til at polemisere sådan, siger Kjørup, for ingen ved deres fulde fem tror vel, at man kan skildre virkeligheden objektivt. Det er jo et udtryk »for den positivisme, som ellers er nedkæmpet til kedsommelighed igennem det sidste kvarte århundrede« – Derfor er polemikken i virkeligheden kun udtryk for en forsinket »antipositivisme«, siger Kjørup.

Ja, gid det var så vel. I Radioloven for Danmarks Radio hedder det i paragraf 6 stk. 2: »Ved informationsformidlingen skal der lægges vægt på saglighed og upartiskhed« og »Kravet om saglighed indebærer en forpligtelse til at lægge vægt på det væsentlige og til, at sagsfremstillingen er korrekt«, fortsættes der i bemærkningerne til loven. Og i bogen »Pressens nye grundlov« af Jørgen Paulsen siges det i et kapitel om Vejledende regler for god presseskik, at »Det er massemediernes opgave at bringe korrekt og hurtig information«, at »det skal gøres klart, hvad der er faktiske oplysninger, og hvad der er

kommentarer«. Nærmere kan man da vist ikke komme til en forestilling om, at man kan skildre virkeligheden næsten objektivt, ja selve ordet kan man endda finde i reglerne, for »retsreportagen bør være objektiv«, står den minsandten. Interessant i disse Tamiltider.

Men hvordan lyder en saglig underlægningsmusik, og hvordan bruger man en upartisk dramaturgi? Nej, vel.

Nu kan det jo være én ting, hvad der står i regler, og noget andet hvordan praksis er for både sender og modtager, men masser af såkaldte faktaprogrammer, herunder TV-avisen og TV2s nyheder opererer da stadig med en forestilling om, at hvis man har hørt begge parter i en sag, så har man gjort sin objektive og upartiske borgerpligt, selv om den ene part stammer, hakker og skuler og den anden er hurtig, elegant og åben.

Og hos de professionelle modtagere, anmelderne, er det stadig den verbale dokumentation, der tæller i fakta-programmer og ikke kropssproget, selv om enhver ved, at hos normale modtagere er det omvendt.

Mens det hos de professionelle fiktionsmodtagere, TV-teateranmelderne, er kropssproget, altså spillet, der tæller sammen med scenografien og rytmen, mens indholdets eventuelle dokumentariske sandhedsværdi ikke altid har interesse. Og det er stadig vigtigt for f.eks. skolelærere og bekymrede forældre, at børn lærer at skelne mellem, hvad der er rigtigt og virkeligt, og hvad der er løgn og digt. Derfor må de ikke forveksle vold i TV-avisen og vold i fiktionsserier.

Så der er såmænd rigeligt med folk, der stadig opretholder skellet mellem de to begreber fakta og fiktion. Ja sågar gør TV-stationer det selv, som Kjørup også gør opmærksom på. Derfor er der stadig grund til polemik. Men Kjørup har ret i, at begreberne er tvivlsomme, og at bruge gåseøjne hist og pist ikke afhjælper det problem.

Hvad foreslår han så i stedet?

At man om alle typer programmer bruger ord som fremstilling eller fortælling – netop for at fastslå, at de alle udspringer af den samme kilde, nemlig en afsenders personlige fortolkning af virkeligheden. Det kan jeg kun være enig med ham i.

Så slap vi også af med alt bøvl om at definere fakta, fiktion og faktion. Og vi kunne nå frem til, at TV er et medium med sine egne love ligesom roma-

nen, teatret, filmen, avisen og foredraget har deres egne love. Kort sagt, at TV er TV og ikke alt muligt andet – hvad da for resten også er konklusionen i bogen *Det gode fjernsyn*. Så lad os være enige om at kalde alle programmer for fortællinger. Fint for mig.

Men så en spalte længere henne tager fanden pludselig Kjørup ved vingebeinet og får ham til at sige, at vi jo alligevel ikke kan »undvære at tale om virkelighed og om objektive skildringer af virkelige forhold. Vi har slet og ret brug for skellet mellem på den ene side det virkelige og på den anden side det nogen har fundet på«.

Hvad er nu dét for noget? Og hvad er det nu for en virkelighed, vi skal til at bøvl med? Jo, mener Kjørup, »vi bør slet og ret forkaste den positivistiske opfattelse og i stedet holde fast ved vores dagligdags opfattelse af virkelighed og objektivitet«.

Jamen så lad os da prøve at se, hvordan den dér dagligdags opfattelse ser ud, når den kommer ind i fjernsynet. Hvordan ser vores opfattelse af Golfkrigen f.eks. ud, når den kommer ind i TV? Hvordan ser vores dagligdags opfattelse af Tamilsagen ud, når den kommer i TV. Hvordan ser vores dagligdags opfattelse af Poul Schlüter og Poul Nyrup ud, når de kommer ind i fjernsynet.

Spørgsmålene er meningsløse, for vi har jo ikke nogen dagligdags opfattelse af de emner og mennesker. Dén virkelighed har vi kun fra TV. Dvs. den *bliver* vores virkelighed.

Golfkrigen bliver til Svend Bergstein med pegepind og et computerspil, hvor nogle missiler rammer et eller andet.

Tamilsagen bliver i lange perioder til et billede af nogle trapper, som mennesker går op og ned af. Poul og Poul bliver de figurer, der agerer i TV. Dét er vores »objektive virkelighedsopfattelse«.

Er højesteretstrapperne da det objektive fundament, som faktaprogrammer skal baseres på, spørger jeg herved Kjørup? Nej, svarer Kjørup, det er TV-folkenes opgave at føje mere til. Man skal bruge »retorikkens« love for faktaprogrammer, altså det »virkelige«, og »poetikens« love for »det nogen har fundet på« altså fiktionsprogrammerne. Ved at bruge retorikkens love, som drejer sig om at overbevise nogle tilhørere, undgår man den positivistiske fejlslutning, at man blot kan kopiere virkeligheden. Til gengæld får man ved at bruge Aristoteles' retoriske regler, som indbefatter eksempler, ræsonnementer, underforstået almenviden og fremskaffelsen af velegnet stof, med et snu tag beskrevet og legitimeret den moderne journalists arbejdsform, herunder research, konsekvensjournalistik osv. Mens »det nogen har fundet på« altså er noget helt andet, det er poetik eller fiktion med helt andre regler.

Men er nu Niels Ufers og Peter Larsens TV-version af Tamilsagen »Mens vi venter på retfærdigheden« nu retorik eller poetik, spørger jeg så? Og hvis der nu i dette TV-program oven i købet også havde været indklipsbilleder fra højesteretstrappen og citater fra Folketinget og de mange interviews ved trappen, havde det så været fiktion, fakta eller fiktion, poetik, retorik eller poetorik?

Var Golfkrigens computerspil retorik eller poetik, måske endda i 2. potens, fordi det dels var uvirkeligt i forhold til krigens død og lemlæstelse, dels fordi missilernes træfsikkerhed efter sigende kun var 25% og derfor en fiktion i forhold til TV-virkelighedens 100%, og endelig fordi denne krig var næsten 100% censureret til TV-brug af amerikansk militærpropaganda. Poetorik?

Kort sagt, Søren Kjørup havner i suppedasen med sine nye, gamle kategorier selv om han nok så meget er ikke-antipositivist. Selv om vi nok så meget skulle have brug for at skelne mellem det virkelige og det nogen har fundet på, så lader det sig ikke gøre i TV-verdenen.

Derved er Kjørup med sine kategorier ikke blot gået tilbage til Aristoteles, men også til før TV-alderen. Det viser sig allerede, da han overordnet og generelt forsøger at kategorisere faktaprogrammer som dem, der har et »informativt formål« og fiktionsprogrammer som dem, der har et »underholdende eller oplevelsesgivende formål«. Allerede her er sporet efter min mening lagt forkert.

Et ganske almindeligt og gedigent portrætprogram f.eks. har ikke primært et informativt formål, skønt det kaldes et faktaprogram. Det tilstræber som regel at give en oplevelse af et menneske. På vejen gennem portrættet får vi da noget at vide, jo vist, men hovedformålet er at opleve et spændende menneske.

En reportage fra en ringriderfest i Sønderjylland har oftest også en begrænset informationsmængde, selv om det er et faktaprogram. Det skal give en oplevelse af en begivenhed.

Og når vi ser Matador eller Liva i TV, så bliver vi underholdt, men vi får også noget at vide om en fortid, og vi får først og fremmest en oplevelse.

Selve det at lægge fakta-fiktions-sporet på en akse fra information til underholdning er en fejlsporing. Men det er da ikke en tankegang, Kjørup står ene med. Det ligger ofte i journalisters, politikeres og anmelderes beklagende skuldertræk, når de siger, at fjernsynet er blevet til mere underholdning og mindre oplysning. »Nyhederne indordner sig stadig tydeligere som led i en ren underholdningsindustri«, siger f.eks. Politikens anmelder Søren Vinterberg i en kronik, hvor han gør status efter et års TV-kiggeri.

Jamen fjernsynet har aldrig egnet sig særlig godt til kun oplysning. Det siger alle undersøgelser, der gang på gang har påvist, hvad folk husker og især ikke husker af de informationer, TV giver. Oplysning er aviser, bøger og radio meget bedre til. Det forhindrer ikke, at der både er rene informationsprogrammer og rene underholdningsprogrammer i TV og vel også skal være det. Men TVs styrke ligger i oplevelsen, og det gælder alt fjernsyn, både det retoriske og poetiske og poetoriske.

Når der dør hundredtusind mennesker i Bangladesh på grund af en oversvømmelse og en halv million bliver hjemløse og sultende, så bliver vi informeret, men når vi kun har set disse begivenheder via nogle billeder fra et helikoptervindue, så gør katastrofen ikke større indtryk, fordi vi ikke får nogen oplevelse. Kommer vi derimod i nærbilleder tæt på de sultne børn i Somalia, er oplevelsen stå stærk, at det er nok til at forårsage en landsindsamling.

På den måde koncentrerer oplevelsen af verdens gang i oplevelsesbilleder. Lad mig nævne i flæng: den kinesiske revolution blev til billedet af den enlige student foran kampvognen, kommunismens sammenbrud i Rumænien blev til børn på børnehospitaler, den danske provins i forrige generation blev til Korsbæk, vandmiljøproblemerne blev til to kasser døde hummere i Kattegat. Tamilsagen blev som sagt til højesteretstrappen og Golfkrigen til et computerspil og en pegepind.

Er det nu fakta eller fiktion? Det er grundlæggende ligegyldigt. Men det er ikke ligegyldigt om det er sandt eller falskt.

Det kan aldrig blive sandheden. For den er mangfoldig og uoverskuelig. Men det kan blive én sandhed, og så er det ligegyldigt, om de døde hummere rent faktisk lige er kommet op fra Kattegats virkelighed, eller de er hentet ud fra en fiskeauktion, altså arrangeret virkelighed, eller de er hentet fra et TV-spil om fiskere og fisk i Kattegat, altså fiktion.

Om det bliver til sandhed eller det bliver til løgn, afhænger af Tv-journalistens hæderlighed og TV-spillet troværdighed, kombineret med modtagerens livserfaring. Hvis journalisten efter sin omfattende research tror på, at de fiskere, han taler med, taler sandt, når de fortæller ham, at de hver dag haler døde hummere op af Kattegat, så behøver han ikke at have dårlig samvittighed, fordi han arrangerer virkeligheden lige den dag, da han var der med et kamera og der tilfældigvis *ikke* var en død hummer i sømiles omkreds. For den virkelighed, han fortæller om, skal ikke vises i en dagligdags objektiv virkelighed, men i et medium, nemlig TV.

Og hvis forfatteren af TV-spillet efter *sin* omfattende research og livserfaring placerer to kasser

med døde hummere i sit spil, så er det sandt, hvis det er troværdigt set ud fra modtagerens livserfaring, om der så er brugt autentiske optagelser fra arkiv eller rekvisithummere er principielt ligegyldigt.

Efter den model er det ikke sandt, når et reklameselskab for at »sælge« Golfkrigen til seerne får en kuwaitisk kvinde til at fortælle, hvordan hun er blevet mishandlet af irakiske soldater. For det er uhæderligt, set ud fra mit hæderlighedsbegreb.

Derimod er det muligvis i orden, når et pressefoto af rumænske lig kommer i TV og bliver valgt til årets pressefoto, fordi det muligvis sagde en sandhed om de rumænske begivenheder, selv om pressefotoet bagefter viste sig at være en konstruktion. For i billedernes teknologiske verden kan der snydes og manipuleres, så sandhedsværdien ikke kan aflæses på graden af autenticitet forstået som direkte affilmet dagligdags virkelighed, men udelukkende på den etiske holdning. Og diskussionen om graddelingen af sandhed og løgn forekommer mig at være vigtigere end kategoriseringerne af fakta og fiktion.

Den slags TV-sandheder eller TV-løgne er nemlig ikke sande eller falske i den faktuelle forstand, at billederne skal være »rigtig virkelighed«. De er sande eller falske i kunstens eller mytens forstand, dvs. et billede eller forløb, der samler eller forvrænger en personlig eller fælles erfaring. For TV er ikke virkelighed. Det er heller ikke fakta. TV er TV. Og hvis det ikke er nok til forståelsen, så er det måske alligevel indtil videre klogere at sige, at TV er fiktion og så sætte et par gåseøjne omkring.

Litteratur

Radioloven med kommentarer, udgivet af DR, august 1989.

Jørgen Paulsen, *Pressens nye grundlov*, Danske Dagblades forening 1991.

Søren Vinterberg: »Hvad glør de på?«, *Politikens Kronik* 24/1 1993.

Lad os holde os til sandheden

Af Søren Kjørup

Henimod slutningen af sit indlæg skriver John Carlsen: »Hvis journalisten efter sin omfattende research tror på, at de fiskere, han taler med taler sandt, når de fortæller ham, at de hver dag haler døde hummere op i Kattegat, så behøver han ikke at have dårlig samvittighed, fordi han arrangerer virkeligheden (ved at låne nogle hummere fra fiskeauktionen) lige den dag, da han var der med et kamera og der tilfældigvis *ikke* var en død hummer i sømiles omkreds.«

Pointen er nemlig ikke om billeder og situationer, som bruges til at formulere et udsagn med, er autentiske: »For i billedernes teknologiske verden kan der snydes og manipuleres, så sandhedsværdien ikke kan aflæses på graden af autenticitet (...)*», skriver han. Og alligevel slår han fast: »Men det er ikke ligegyldigt om det (der fortælles) er sandt eller falskt«.*

Jeg kan ikke være mere enig. Nøjagtigt denne opfattelse var det som lå bag min artikel om fiktion. På overfladen kan man irriteres over at mange skribenter roder godt i det når de skal skrive om fakta og fiktion osv. Men nedenunder aner man undertiden en mere grundlæggende forvirring, en fornemmelse af at det *er* ligegyldigt om det vi får at vide er sandt eller falsk, fordi det alligevel ikke er muligt at skelne. Og den holdning ville jeg protestere imod.

Jeg må imidlertid selv have udtrykt mig meget forvirrende, for dels har John Carlsen tydeligt nok læst mærkværdige ting ud af artiklen, dels har den forledt ham til at fremføre en del synspunkter og bruge formuleringer han umuligt kan mene alvorligt, dertil er de slet og ret *for* vrøvlende, enkelte endog ligefrem selvmodsigende. Jeg skal nøjes med nogle få eksempler, og begynder bagfra.

Et eksempel på selvmodsigende formuleringer har vi, når Carlsen på den ene side fremhæver at TV bruger »teatrets, filmens eller romanens fortælleletnik«, mens han på den anden understreger, at »TV er et medium med sine egne love ligesom romanen, teatret, filmen, avisen og foredraget har deres egne love«. »TV er TV og ikke alt muligt andet....«.

De samme citater udgør et eksempel på et synspunkt Carlsen næppe egentlig står bag, nemlig at TV skulle være et medium på samme niveau som romanen eller foredraget; de to sidste er vel snarere genrer der kan udfolde sig i forskellige medier (romanen både i skrift og radio, f.eks.), mens filmen, avisen og fjernsynet har det tilfælles, at de er medier der kan rumme mange forskellige genrer.

Et andet eksempel på en uigennemtænkt formulering har vi hvor Carlsen slår fast, at de danske TV-kanalers nyhedsredaktioner arbejder »med en forestilling om, at hvis man har hørt begge parter i en sag, så har man gjort sin objektive og upartiske borgerpligt, selv om den ene part stammer, hakker og skuler og den anden er hurtig, elegant og åben«.

Jeg er ganske sikker på, at Carlsen ikke mener, at objektiviteten og upartiskheden er i orden, bare begge parter skuler lige meget.

Og sådan kunne man blive ved, men det er jo ikke så interessant. Har læseren lyst, kan han eller hun jo selv finlæse Carlsens indlæg en ekstra gang.

Hvad min artikel angår, har Carlsen fået det til at jeg skelner mellem faktafremstilling og fiktion på grundlag af ét kriterium: Er formålet oplysning eller underholdning? Imidlertid nævner jeg faktisk fire kriterier, nemlig ikke kun et formålskriterium, men også kriterier der angår stof, produktionsmåde og form. For en sikkerheds skyld understreger jeg to gange, at fremstillingen er forenklet, men jeg får alligevel med, at de tre sidste kriterier dækker over mange muligheder og at i hvert fald de to sidste er underkastet historiske forandringer.

Samtidig glemmer Carlsen, at jeg jo faktisk ikke er i tvivl om, at elementer fra typisk faktafremstilling og fiktion kan blandes på forskellig vis og også bliver det – til det også jeg kalder faktion (se f.eks. mine slutbemærkninger i artiklen). Derfor er jeg ikke forpligtet til at putte Niels Ufer og Peter Larsens *Mens vi venter på retfærdigheden* i enten fakta eller fiktionsboksene, den retoriske eller den poetiske. Jeg vil helt uden videre putte den i boksen med faktion – for mig gerne »poetorik« – men en af mine hovedpointer var at man ikke kan standse der. Man må se nøjere på hvilke træk der er hentet hvorfra for at få en forståelse af netop dette programs karakter, i modsætning til f.eks. vejrudsigten, *In Honour of Truth* og *Matador*. Faktion – eller Carlsens fiktion – er en alt for rummelig kategori til at den i sig selv er særligt oplysende.

Carlsens mest problematiske fejllæsning er dog den, at jeg skulle mene, at »ingen ved deres fulde fem tror (...), at man kan skildre virkeligheden objektivt«. Tværtimod er det min opfattelse at *alle* dybest set er helt overbevist om, at der findes objektive sandheder som det er muligt at gøre rede for (selv om det i dag er almindeligt, at hævde det modsatte); det er slet og ret en forudsætning for enhver form for meningsfuld kommunikation. Et nærliggende eksempel til demonstration af min påstand kan være Carlsens indlæg (eller dette, mit eget), der fra første til sidste linje er fuldt af påstande som forudsættes at være objektivt sande. En særlig bekræftelse heraf får vi de få steder hvor Carlsen selv finder det nødvendigt med et forbehold (f.eks. »Hvis jeg nu har læst Kjørups synspunkter rigtigt...«).

Og hans mest forbløffende fejllæsning er den, at jeg med udtrykket »vores dagligdags opfattelse af virkelighed og objektivitet« skulle mene noget i retning af »vores dagligdags opfattelse af Golfkrigen og Tamlisagen osv.«, i modsætning til fjernsynets fremstilling af samme. Vores dagligdags opfattelse (som jeg udtrykkeligt sætter i modsætning til den positivistiske) er naturligvis den *grundtanke* der f.eks. stikker igennem hos Carlsen når han om Golfkrigen får indflettet, at »missilernes træfsikker-